

Berzsenyi Dániel

Berzsenyi Dániel, akinek halála százhuszadik évfordulóját készül megünnepelni a magyarság, igaz költő volt, s ugyanakkor osztálytudatos köznemes. Életét és költészetét e két elv ellentétéből és benső küzdelméből érthetjük meg. Régi nemesi családból született; apja, Lajos, a nemesi vármegyének „oszlopos tagja” volt s a fiúban már korán elültette osztályiságából folyó előítéleteit. Berzsenyi Dániel sokáig otthon nevelkedett s csak tizennégyéves korában került a soproni evangélikus főiskolára. Néhány évig magába szívhatta itt a város szabaddabb levegőjét, a gondolatoknak és reformtörekvéseknek pezsgését, amely Lipót uralkodását, sőt Ferenc uralkodásának első éveit is jellemezte. 1795-ben, Martinovicsék kivégeztetésének évében, ismét hazakerült egyházashetyei birtokukra. A fiatalember, aki belekóstolt a városi életbe, nehezen szokta meg szigorú apja felügyeletét, aki a versírástól is el akarta venni a kedvét. Fellázadt apjának „zsarnoksága” ellen, anyai birtokára szökött tizennégyéves feleségével, s azontúl a gazdálkodó köznemes életét élte külsőleg, titokban pedig a latinos és németes költők mintájára „hazafias” és szerelmes verseket fabrikált.

Berzsenyi egyéni története a XVIII század végi irodalmi mozgalom történetét példázza. A magyar szellemi élet II. József és Lipót alatt rohamos virágzásnak indult. A gondolat- és szólásszabadság ózondús légkörében dűsan tenyésztek a versek, regények s politikai programok. A köznemesség legjobbjai az alsóbb születésűekkel vetélkedtek az előítéletek megostromlásában, a felvilágosodás zászlájának magasra emelésében. A magyar „irodalmi újjászületés” a nemzet újjászületésének gyönyörű kezdete lehetett volna, ha a francia forradalom következményeitől visszaretent uralkodóház nem szakít népbarát politikájával s nem folya-modik a vesztüket érző uralmi rendszerek végzetes eszközéhez: a terrorizsziukus diktatúrához.

Az irodalmi újjászületés mozgató ereje, erkölcsi és filozófiai tartalma, a francia forradalmat előkészítő aufklárista eszméknek a sajátos magyar viszonyokhoz módosult változata volt. A magyar viszonyok sajátossága főképp az osztályok erőviszonyában rejlett. 1787-ben, Berzsenyi gyermekkorában, Magyarországon 70.000 köznemes volt, vagyis a lakosságnak körülbelül egyhuszadrésze, míg Franciaországban a forradalom előtt — Taine szerint — minden 180 emberre esett egy nemes. Ez a különös magyar

középosztály, amely bár kétségtelenül „széles réteget” képviselt, a közszabadság, egyenlőség és testvériség eszméit a nemesi szabadság, egyenlőség és testvériség eszméiként fogta fel s egyebet egyszerűen nem volt hajlandó észrevenni belőlük. A Martinovics-féle összeesküvés után Ferenc császár azt követelte ettől az osztálytól, hogy mondjon le zavaros ideáiról, rosszra vezető forrongásáról és cserében ő, a császár, lemond elődeinek minden reformisztikus tervéről, a jobbágyok terhének könnyítéséről, az adómentesség megszüntetéséről, a vármegye megrendszabályozásáról s megmenti őket a feltörekvő értelmiség és jobbágyság nyugtalanító mozgalmaitól. „Quia non movere” (a poshadó vizet nem felkavarni), ez a metternichi jelmondat volt a korszak vezéregéje. A nemesség könnyűszerrel mondott le az eszmékről, amelyekhez mint testületnek amúgy is kevés köze volt. Azok, akikben, mint Kazinczyban is, mindennek ellenére mozgott az alkotási vágy, a művelődés óhaja, kénytelenek voltak a lényeg (a politikai és társadalmi rend) helyett a technikát, a formát, a nyelvet ferradalmasítani. Amikor, mint Berzsenyi, fellázadtak a szigorú „Atya”, a király zsarnoksága ellen, úgy lázadtak, mint a fiatal költő: megszöktek, félrevonultak s verset, szépprózát csiszoltak tanyai magányukban, — procul negotus, a közélettől távol, mint Berzsenyi római mestere, Horatius írta volt. Nemesi írók maradtak.

Berzsenyi művének legjelentékenyebb része, az „Ódák”, társadalmi jellegüket tekintve, szabályszerű nemesi költemények, a nemességért, a nemességhez, a nemességről szólnak: „En a poesis publikumát — írta nem egy-két pedantban látom, hanem a közönséges, középszerű (v. i. középosztályú, köznemesi) emberségben, t. i., amelyből mind a felcsigázott tudós, mind a lecsigázott pór egyiránt kimarad.” De Berzsenyi nem tartozott azok közé, akik csak dicsérni tudják az uralkodó osztályt, amelyhez tartoznak. Költő is volt egyúttal, aki lelkiismeretét és tollát Európa nemes hagyományain művelte; a nemességtől azt követelte, hogy valóban „arisztokrácia” legyen, a legjobbak közössége. S mivel a szemével látta ennek a nemességnek durva, költséges, munkátlan s nemzetietlen életét, a leghevesebb szavakkal korholta, amelyeket valaha is a nemesség fejéhez vágta. „Mi a magyar most?” — kérdi (s magyar alatt mindig nemest kell érteni Berzsenyinél), s így felelt:

„Rút szibarita váz.
Letépte fényes nemzeti bélyegét,
S hazája feldült várfalából
Rak palotát heverőhelyének.”

Korholta, de buzdította is osztályát; lelkes himnuszokat írt egyes főnemesekekhez, akikről a nemzeti nyelv ügyének támogatását vélte remélhetni, dicsőítette a nemesi fölkelést Napoleon ellen, ezt a tragikómikusan végződő, de nagy zenebonával kezdődő mozgalmat (amelyben egyébként nem is vett részt); s ódái tele vannak erővel, hatalmas képekkel „mintha sziklákat görgetne”. Az ő antik strófáiban valóban „herkulési indulat” hömpölygött. Ez az ódai szárnyalás, ez az eszményítő készség, ez az irodalmunkban példátlan érzék a fenség kifejezései iránt, Berzsenyi Dániel költészetének titka. „Az én poesisom tűz és erő” — válaszolta Kölcsey bírálata. Ez az erő, ez az indulat a mai olvasó szemében már szinte független a mondanivalótól, amely elavult. A költészetnek ezzel az áramával úgy vagyunk, mint ahogyan Bach Máté-passziójának zenéjével; nem is figyelünk már a passzió szövegére, csak a zenére, amely minden szövegtől függetlenül, fájdalmas gyönyörűséggel önzlik s magával ragad. Berzsenyi nem is hihetett megfontolt ésszel abban, amit írt. Nem hihette el önmagának, hogy valóban olyan félistenek azok, akiket verseiben felmagasztosít; ő, aki irodalmilag művelt volt, tudhatta, hogy az „ősi dicsőségnél”, a kard dicsőségénél magasabbrendű dicsőség is van: a szellem kiművelésének nehezebb és kifinomultabb művészete. De a fojtott indulat, amely benne lakozott, életének parlagi magányossága, szertelensége, sivársága miatt, — sértett s önbizalmatlan lelkének minden hiúsága, lendülete, izgalma adott helyzetében s adott neveltetésénél fogva, csak ebben a köznemesi s vármegyei ideológiában található gondolat formát.

Am Berzsenyi nemcsak az ódai szárnyalásnak, hanem az enyészet, az elmúlás mélabújának páratlan költője is volt. Egyéni értelme ennek a mélabúnak: bizalmatlansága önmagában, kételyei költői tehetsége fölül; mélabúja az ikároszi szárnyalások törvényszerű mellékterméke. (Társadalmi értelmét tekintve pedig nem más ez a mélabú, a mulandóság e hangulata, mint a XIX századeleji magyar nemességnek „untergang” érzése, a nemesség közelgő végének előérzete. Ennek az előérzetnek klasszikus formát adott Berzsenyi.

„De jaj, csak így jár minden az ég alatt!
Forgó viszontság járma alatt nyögünk,
Tündér szerencsénk kénye hány, vet,
Játszva emel, s mosolyogva ver le.

Felfogat a nagy századok érceke
Mindent: ledől már a nemes Ilion,
A büszke Karthago hatalma,
Róma s erős Babilon leomlott.”

A „forgó viszontság” Berzsenyit Kölcsey szigorú bírálata formájában érte utól. „Kiváltképpen pedig szükség — írta halála előtt egy „A kritikáról” című tanulmányában — hogy a

kritika a költőkkel vigyázva bánjon, nehogy a merészt félénkké s a melegsívűt hideggé tegye, s azáltal szárnyaikat szegje... A költő, aki többnyire mint egy álomjáró lebeg a tetőkön, hamar lehull onnét, hova tudta nélkül emelkedett s vagy elnémul, vagy más utat választ... Időt kell tehát engedni a vergődőnek...” E tárgyilagos megállapítások alatt Berzsenyi életének legnagyobb sérelme lappang: Kölcsey kritikája. Az álomjáró, akiről beszél, aki „lebegett a tetőkön”, és „lehullott s más utat választott”: az esztétikai és kritikai elmélet útját, ő maga, Berzsenyi. Milyen gyenge lábon állhatott az „erőnek” és „hatalomnak” építménye, a nemesi önértetnek biztonsága ebben a Wertherrel beoltott ősemlékben, ha egy városi költő kegyetlen kritikája összedönthette! Berzsenyi s nyomában a magyar irodalomtörténetírás s kritika is ebből az esetből azt a következtetést volna le, hogy a kritikusként hangfogót kell használnia, s tekintettel kell lennie a megbírálandónak előrelátható érzékenységre. Ez a beállítás azonban nem helyes; aki egészséges irodalmi életet akar, annak nem szabad megijednie a műteti beavatkozástól sem; és sem társadalom, sem irodalom nem válik egészségessé, ha kellő kritikai ellenőrzést nem gyakorolnak felette. A Berzsenyi-eset kétszeresen egyéni: először mert meghasonlott, önmagában kételkedő ember volt, kit a kritika azért érintett oly súlyosan, mert saját belső kételyeit támasztotta alá; s másodsor, mert Kölcsey recenziója első jelentkezése volt irodalmunkban a szabadszájú s kemény kritikának, s ezt nagy érdeműll kell felírni, bármily sajnálatos következményekkel is járt.

„A mesterség nálunk általad fentebb lépcsőre emeltetett” — írta Berzsenyi Dánielnek Kazinczy Ferenc 1821-ben, amikor újból össze kezdtek melegedni. S a társadalomtörténeti jelentőség mellett, amely főleg abban csúcsozódik ki, hogy a nemesi osztály legjobbjai, mint Wesselényi és Széchenyi fülébe Berzsenyi-ódákon át szüremlett egy magasabbrendű, áldozatkész s közösségi értelemben erkölcsösebb életforma távoli zenéje — e jelentőség mellett a mesterségbeli tudás, a stílus döbbenetes, néhol modern expreszionistákra emlékeztető hajlékonyságának előbbrevitele teszi Berzsenyit a magyar irodalom egyik legkitűnőbb s hibáiban is legrokonosvesebb jelenségévé. „Az istenek halnak, az ember él”: az ideológiák elhervadnak, de az emberi művészet formáiban túléli őket. Berzsenyi műveinek olvasását megnehezíti e művek barokk zsufoltsága a görög-római mithológia képeivel, megnehezíti a szónokias dagály, amely mintha a vármegyei közgyűlések öröksége lenne bennük. Mind e dagály, mind a mithológiák idegen nyelve a „magas”, a nemesi osztályműveltség kerítése volt a beavatatlan, buta „köznép” ellen, míg Petőfiben és Aranyban a népi költészet nem szakít a nemesi költészet e feleslegessé vált sallangjaival. Am aki a kerítés falait megmássza, annak megéri majd a fáradság: egy komoly költő s egy egy vergődő ember természetrajzát ismeri meg, akit a költészet „mély sugallása kiemelt magából”.

Fejtő Ferenc